

164

3125-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

ЛИПА ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК: 376-056.36:37.02(043.3)

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ
РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ
ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2010

НБ НПУ

100067101

4435

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Слов'янському державному педагогічному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України
Синьов Віктор Миколайович,
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Інститут корекційної педагогіки та психології, директор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Миронова Світлана Петрівна,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра педагогіки та методики дошкільної і початкової освіти, завідувач;

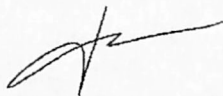
кандидат педагогічних наук, доцент
Пахомова Наталія Георгіївна,
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка, кафедра соціальної і корекційної педагогіки, доцент.

Захист відбудеться 26 січня 2011 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий 21 грудня 2010 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах гуманізації суспільства посилюється значення проблеми соціальної інтеграції дітей з психофізичними порушеннями. Зокрема, особливої актуальності набувають питання наступності дошкільної та шкільної корекційної освіти в умовах інклюзивного навчання.

Процес соціалізації дитини, реалізація її права на якісну освіту сильно ускладнюється наявністю в неї порушень розумового розвитку, у зв'язку з чим необхідним є створення умов для спеціальної корекції особистісного становлення таких дітей, основним механізмом якого є їх упорядкована комунікативна діяльність, спілкування з дорослими та однолітками. Сензитивним періодом розвитку спілкування є дошкільний вік (А.М. Богум, Л.І. Божович, Г.В. Венгер, Л.С. Виготський, Н.В. Гавриш, О.В. Запорожець, М.І. Лісіна, Д.Б. Ельконін та ін.).

Дослідженню проблеми підготовки до шкільного навчання дітей з вадами психофізичного розвитку присвячені в корекційній педагогіці та спеціальній психології роботи А.А. Китаєвої, Н.Г. Морозової, Т.П. Свиридюк, О.А. Стребелевої, В.В. Тищенко, У.В. Ульянової, Л.М. Шипіциної, М.К. Шеремет та ін.

Зазначені автори наголошують на значенні формування у дітей різних компонентів комунікативної готовності до навчання в школі (перш за все, мовленнєвої), проте цілісного дослідження цієї дуже важливої для розвитку і соціалізації дитини з розумовою відсталістю проблеми в олігофренопедагогіці не проведено, хоча ще Л.С. Виготський у нормалізації спілкування бачив основний шлях компенсації дефектів розвитку дитини.

Недостатньо вивченими залишаються теоретичні основи комунікативного розвитку розумово відсталих дітей на ранніх етапах онтогенезу, фактори, що його визначають. Проведені дослідження акцентують увагу на особливостях структури міжособистісних відносин цих дітей (М.П. Аралова, М.В. Буфетов, Ю.С. Галлямова, А.І. Гаурилюс, Л.Й. Даргевічене, Є.Г. Трошихіна та ін.). Особливу групу складають дослідження, що розглядають спілкування дітей з порушеннями інтелекту з точки зору соціальної перцепції (М.Г. Агавелян, Ж.М. Головіна, О.О. Леонтьєв, Т.З. Стерніна). Досліджувались особливості вербального спілкування, плануючої, регулюючої функції мовлення, мотиваційної сфери дітей на різних етапах дизонтогенезу (Д.Й. Аугене, Д.І. Бойков, І.С. Володіна, О.С. Гольдфарб, Р. Заззо, Є.Г. Злобіна, В.Г. Петрова, Е.І. Разуван, Є.С. Слепович, Р.Д. Тригер, Л.М. Шипіцина, Н.М. Школьнікова). Лише в деяких роботах визначається роль умов середовища у формуванні комунікативних навичок й умінь дітей з порушеннями розвитку (Д.І. Бойков, І.Ю. Левченко, Р.Д. Тригер та ін.). Взагалі дослідження виконані в різних наукових напрямках й спрямовані на розв'язання окремих задач, що конкретизують лише деякі аспекти загальної важливої і складної проблеми. Це ускладнює розробку корекційних впливів на комунікативні якості дітей з вадами розумового розвитку.

Теоретично не обґрунтовано та експериментально не вивчено взаємозв'язок між комунікативним та особистісним розвитком, що ускладнює створення загальної картини соціалізації дітей з порушеннями інтелекту вже на ранніх етапах розвитку й активізації їх адаптивних можливостей у процесі соціальної та освітньої інтеграції. Не досліджені можливості компенсації дефектів розвитку сфери спілкування дітей цієї категорії з оточуючими. Запропоновані різними авторами парціальні корекційні програми та рекомендації не об'єднані однією методологічною базою.

Відсутня також науково обґрунтована система практичної діагностичної та корекційно-виховної допомоги дітям у становленні їхньої комунікативної діяльності.

Загальна готовність до шкільного навчання закладається задовго до його початку. Проте, як свідчить вивчення реальної практики, багато дітей приходять до школи з несформованою готовністю до навчання, перш за все - комунікативною, що особливо загострюється за наявності у дитини порушень інтелектуального розвитку.

Отже, протиріччя між потребами педагогічної практики у розвитку комунікативних умінь у старших за віком розумово відсталих дошкільників та рівнем наукових знань про сутність і шляхи формування у них зазначених умінь на часі є досить гострими.

Сукупністю зазначених факторів й обумовлена актуальність теми нашого дослідження **„Формування комунікативної готовності розумово відсталих дітей до навчання у школі”** для теорії та практики корекційної педагогіки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукової роботи кафедри корекційної педагогіки та спеціальної психології Слов'янського державного педагогічного університету "Психолого-педагогічне забезпечення системи корекційно-розвивальної діяльності педагогів у навчально-виховному процесі спеціальних дитячих закладів".

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Слов'янського державного педагогічного університету (протокол № 6 від 25.01.2007 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 8 від 28.10.2008 р.).

Мета дослідження – розробка педагогічного забезпечення формування комунікативної готовності розумово відсталих дітей до навчання у школі.

Для реалізації зазначеної мети були окреслені такі **завдання**:

- проаналізувати загальну і спеціальну психолого-педагогічну літературу з метою уточнення сутності понять „комунікативна готовність”, „комунікативна компетентність” у контексті дослідження проблеми соціально - особистісної підготовки розумово відсталих дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі;

- з'ясувати стан проблеми формування комунікативної готовності дітей старшого дошкільного віку у педагогічній практиці;

- визначити критерії та показники комунікативної готовності до навчання в школі та рівні її сформованості у дітей старшого дошкільного віку з розумово відсталістю;

- розробити педагогічні умови формування комунікативної готовності розумово відсталих дітей до навчання в школі;

- створити та експериментально перевірити корекційно-педагогічну програму формування комунікативної готовності розумово відсталих дошкільників до навчання в школі.

Об'єкт дослідження – комунікативно-особистісний розвиток розумово відсталих дошкільників старшого віку в контексті їх готовності до навчання у школі.

Предмет дослідження – педагогічне забезпечення формування комунікативної готовності до шкільного навчання дітей із розумовою відсталістю.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять найважливіші положення культурно-історичної теорії розвитку вищих психічних функцій (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, О.М.Леонтьєв, С.Д. Максименко, Л.Ф. Обухова, С.Л. Рубінштейн, Д.Б.Ельконін та ін.); ідеї єдності та складної взаємодії біологічних та соціальних факторів в онтогенетичному розвитку дитини з порушеннями інтелекту, уявлення про спілкування як джерело соціалізуючих впливів як в онтогенезі, так і в дизонтогенезі (Л.С. Виготський, Ю.Г. Дем'янов, Д.Н. Ісаєв, В.В. Ковальов, І.А.Коробейніков, М.І. Лісіна, К.С. Лебединська, В.І. Лубовський, Н.Г.Пахомова, В.Г. Петрова, В.М. Синьов, В.В. Тарасун, У.В. Ульяновка, О.М.Усанова, Л.М. Шипіцина, Л.І. Фомічова, М.К. Шеремет та ін.), досвід теоретичного та експериментального вивчення спілкування та його продуктів у дітей з нормальним розвитком на етапі дошкільного дитинства (Н.Н. Авдєєва, М.Г. Єлагіна, Т.В. Єрмолова, І.А. Залісіна, Г.І Капчеля, М.І. Лісіна, С.Ю.Мещерякова, А.Г. Рузьська, Е.О. Смірнова, Т.М. Сорокіна та ін.); результати досліджень у галузі спеціальної психології та корекційної педагогіки, спрямованих на вивчення психологічних особливостей розвитку та корекції комунікативної сфери особистості та поведінки дітей з порушеннями інтелектуального розвитку (Н.Л. Белопольська, В.І. Бондар, Г.М. Дульнев, І.Г.Єременко, В.І. Лубовський, М.П. Матвєєва, С.П. Миронова, В.Г. Петрова, В.М. Синьов, О.П. Хохліна, У.В. Ульяновка, О.Н. Усанова та ін.).

У роботі використовувалися теоретичні та практичні **методи** наукового дослідження.

Теоретичні: вивчення, аналіз та узагальнення психолого-педагогічної і методичної літератури з питань комунікативної готовності старших дошкільників до навчання у школі; аналіз навчальних програм - для теоретичного обґрунтування методики діагностики та формування комунікативної готовності розумово відсталих дітей до навчання, пояснення результатів експерименту.

Емпіричні: цілеспрямоване спостереження за процесом виховання старших дошкільників з нормальним і ушкодженим інтелектом, бесіда, педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний).

Статистичні: кількісний та якісний аналіз експериментальних даних щодо рівнів сформованості комунікативної готовності дітей старшого дошкільного віку з розумовою відсталістю до навчання у школі.

Наукова новизна дослідження отриманих результатів полягає в тому, що:

уперше: розроблено комплексну методику діагностики рівнів сформованості комунікативної готовності старших дошкільників з розумовою відсталістю до шкільного навчання з визначенням критеріїв та показників такої готовності; визначено педагогічні умови (організаційно-педагогічні, змістові, технологічні) формування комунікативної готовності розумово відсталих дітей до шкільного навчання;

набуло подальшого розвитку та уточнено: поняття „комунікативна компетентність”, „комунікативна готовність”, підходи до організації діагностичної, профілактичної, корекційної роботи з розумово відсталими дітьми, ключовими напрямками яких є розвиток сфери спілкування дітей з дорослим.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що використання розробленого змісту та методів підготовки дітей старшого дошкільного віку із розумовою відсталістю до школи дозволяє підвищити рівень сформованості у них комунікативної компетентності, сформувані емоційно позитивне ставлення до ровесників, готовність до колективних видів діяльності, що підвищує ефективність корекційно-виховної роботи з дітьми зазначеної категорії, дозволяє сформувати у них інтерес до школи, форми і засоби спілкування.

Отримані результати доцільно використовувати при розробці та впровадженні корекційних програм підготовки до школи розумово відсталих дошкільників, викладанні фахових курсів зі спеціальної психології, дошкільної олігофренопедагогіки у вищих педагогічних закладах освіти за напрямком „Корекційна освіта. Олігофренопедагогіка”, а також на курсах підвищення кваліфікації, перепідготовки відповідних категорій педагогічних працівників та в роботі з батьками розумово відсталих дітей.

Результати дослідження впроваджено в корекційно-розвивальний процес навчання дітей зазначеної категорії в спеціальні дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) №2 „Оленка” (довідка № 256 від 19.05.2010р.) м. Слов'янська, № 4 ясла-садок „Оленка” м. Горлівки (довідка № 234 від 8.06.2010), №4 „Іскринка” м. Димитрова (довідка № 401 від 19.05.2010 р.), №8 „Конвалія” м. Димитрова (довідка № 378 від 19.05.2010 р.), дошкільний дитячий будинок м. Слов'янська (довідка №239 від 27.05.2010 р.) та у навчальний процес Слов'янського державного педагогічного університету (довідка № 151 від 21.05.2010 р.).

Апробація результатів дослідження здійснювалась шляхом їхнього обговорення на засіданнях кафедр теоретичних, методичних основ фізичного

виховання та реабілітації і корекційної педагогіки та спеціальної психології Слов'янського державного педагогічного університету. Основні результати дослідження доповідались на педагогічних нарадах базових спеціальних дошкільних закладів м.м. Слов'янська, Горлівки та Димитрова Донецької області, міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: „Актуальні проблеми навчання та виховання дітей з особливими потребами” (Київ, 2006), II Міжнародна науково-практична конференція „Актуальні проблеми корекційної педагогіки та психології” (м. Кам'янець-Подільський, 2007), Міжнародна науково-практична конференція „Ціннісні пріоритети освіти XXI століття: інноваційний розвиток освітніх систем” (м. Луганськ, 2007), „Корекційна педагогіка: стан та перспективи” (м. Луганськ, 2008), „Стан та перспективи розвитку корекційної освіти” (м. Кам'янець-Подільський, 2009), Международная научно-практическая интернет-конференция „Состояние здоровья: медицинские и психоло-педагогические аспекты” (Чита-Славянск, 2009), Всеукраїнська науково-практична конференція „Психолого-педагогічний супровід соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в сучасних умовах розвитку суспільства” (м. Луганськ, 2010).

Вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічним підходом, що спирається на положення психології про соціальний розвиток особистості; застосуванням комплексу методів дослідження, адекватних його цілям, задачам, гіпотезі; поєднанням кількісного та якісного аналізу матеріалу на кожному етапі дослідження.

Публікації. За результатами дослідження у фахових виданнях України опубліковано 8 одноосібних статей.

Структура дисертації визначена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (288 найменувань, з них 6 іноземних джерел). Загальний обсяг роботи 258 сторінок, із них 168 сторінок основного тексту та додатки на 59 сторінках. Рукопис містить 11 таблиць, 1 гістограму, 2 діаграми, 2 схеми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** означено актуальність дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методологічні та теоретичні засади дослідження, охарактеризовано методи, розкрито наукову новизну та практичне значення, подано відомості про апробацію, впровадження у навчально-виховний процес одержаних результатів дослідження та їх вірогідність, указані публікації та структура дисертації.

У першому розділі **„Науково-теоретичні засади формування комунікативної готовності розумово відсталих дошкільників до шкільного навчання”** проаналізовано стан розробленості досліджуваної проблеми у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі; з'ясовано сутність поняття „комунікативна готовність до шкільного навчання” та значимі аспекти соціально-комунікативної готовності дітей старшого дошкільного віку;

визначено умови формування зазначеної готовності розумово відсталих дітей у спеціальному дошкільному закладі; розкрито специфіку роботи корекційного педагога та психологічного супроводу.

Результати теоретичного аналізу літератури з проблеми свідчать про відсутність цілісних досліджень щодо стану сформованості комунікативної готовності дітей із розумовою відсталістю напередодні їхнього вступу до школи й методики її вивчення. Як свідчать практика та спеціальні дослідження, порушення розумового розвитку утруднюють взаємодію з навколишнім світом, чим змінюють часові межі становлення відповідних віку видів діяльності та свідомості, деформують особистісний розвиток (Л.С. Виготський, Л.В. Занков, В.І. Лубовський, М.П. Матвеева, С.П. Миронова, В.М. Синьов, О.П. Хохліна, Ж.І. Шиф та ін.).

Порушення у сфері спілкування відбиваються на розвиткові особистості: ушкодженими виявляються уявлення дітей про себе, ставлення до себе, ускладнене усвідомлення себе як особистості. Дослідники відзначають недорозвиненість мотиваційної, емоційно-вольової сфери у розумово відсталих дітей, недостатню здібність керувати своєю поведінкою, агресивність (Н.Л. Коломенський, М.П. Матвеева, Ж.І. Намазбасва, В.М. Синьов, О.П. Хохліна, Ж.І. Шиф та ін.).

У психологічній літературі комунікативна потреба розглядається як „базова” потреба людини, що виникає як наслідок взаємовідносин особистості та соціокультурного середовища.

Особливого інтересу для нашого дослідження набуває вивчення розвитку особистості у спілкуванні на етапах дошкільного дитинства та кризів вікового розвитку (Н.Н. Авдеева Т.В. Єрмолова, М.І. Лісіна та ін.). Прогрес соціального досвіду дитини оцінюється з того часу, коли дитина переходить від стадії гри наодинці до стадії гри з іншими, спільної гри. Готовність дитини до соціальної позиції учня залежить від її пізнавальної потреби у певних соціальних відносинах (Л.І. Божович). Тому в старшому дошкільному віці важливо створювати таку базу для подальшого розвитку дитини, яка б давала основу психологічної готовності до навчання у школі.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам визначити сутність комунікативних умінь як усвідомлених комунікативних дій дітей та їхньої здібності керувати своєю поведінкою у відповідності до завдань спілкування.

Комунікативна компетентність розглядається нами як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікативної дії в певному колі ситуацій міжособистісних взаємодій.

Конкретизуючи структурні та змістові характеристики комунікативних умінь, ми розглядаємо їх як структурні елементи загальнонавчальних умінь і як змістові складові комунікативної діяльності в цілісній єдності.

Вивчення спеціальної психолого-педагогічної літератури в галузі дефектології свідчить, що питання комунікативного розвитку дітей з розумовою відсталістю, фактори, що його визначають, у теоретико-

прикладному плані залишаються недостатньо вивченими, що ускладнює розробку ефективних корекційних впливів на комунікативні якості дітей з порушеннями розвитку. Апробовані у дослідженнях корекційні програми, рекомендації не поєднані єдиною методологічною базою, а тому оцінки їх ефективності, результативності є досить проблематичними.

Цілеспрямовану підготовку до школи як інтегровану діяльність на основі мовленнєво-комунікативної взаємодії з оточуючими розглядаємо як необхідну умову організації процесу формування комунікативної готовності дітей старшого дошкільного віку з розумовою відсталістю. Відсутність спеціальної методики формування комунікативної готовності таких дітей висуває першочергову необхідність у з'ясуванні особливостей розв'язання цієї проблеми в педагогічній практиці, визначення спеціальних критеріїв і показників комунікативного розвитку дітей із розумовою відсталістю та виділення складових методичної системи формування їх комунікативної готовності.

У дослідженнях, присвячених вивченню дітей шкільного віку з легкою розумовою відсталістю, відзначаються порушення у них різних компонентів спілкування: знижена потреба в спілкуванні, спостерігається недостатність операційного боку комунікативної діяльності. Недорозвинення смислової сторони мовлення створює серйозні перепони у вербальній взаємодії розумово відсталих учнів із оточуючими, не дозволяє дітям адекватно реагувати на ситуації спілкування, підштовхує до афективних проявів у комунікаціях (М.Г. Агавелян, О.К. Агавелян, Г.М. Дульнев, Є.І. Розуван, В.М. Синьов та ін.).

У другому розділі „Експериментальне дослідження стану комунікативної готовності розумово відсталих дошкільників до навчання у школі” обґрунтовано методику дослідження комунікативного розвитку нормально розвинених і розумово відсталих дітей старшого дошкільного віку; описано методики та результати дослідження сформованості у них комунікативної діяльності.

Корекційно-виховний процес з дітьми з порушеннями розвитку можливий лише на основі комплексної діагностики та аналізу соціальної ситуації розвитку дитини. Комплексна діагностика дозволяє виявити стан основних ліній розвитку дитини з урахуванням вікових особливостей. При цьому психолого-педагогічне обстеження має враховувати психологічні новоутворення, провідну діяльність та рівень розвитку типових видів діяльності.

Для визначення рівнів соціально-комунікативної готовності дітей старшого дошкільного віку було виокремлено наступні критерії: поведінковий, пізнавально-інтелектуальний, комунікативний.

У контексті констатувального дослідження було визначено такі задачі:

- розробити концептуальні підходи до вивчення дитини як суб'єкта комунікативної діяльності;
- розробити програму діагностики актуальних та потенційних особливостей комунікативного розвитку дітей у взаємовідносинах з дорослими та однолітками;

- виявити й охарактеризувати у досліджуваних лексичні форми спілкування з дорослими;

- простежити роль досвіду спілкування з дорослими в комунікативному розвитку дітей.

Результати дослідження дозволили зробити висновок, що у характеристиці рівнів комунікативної готовності розумово відсталих дітей до навчання у школі треба акцентувати увагу на моральній, інтелектуальній, емоційній, естетичній стороні потреб, запитів, інтересів.

На діагностичному етапі експериментатор організував різні види взаємодії дитини і дорослого, які допомагали моделювати різні ситуації спілкування: *модель ситуативно-ділового спілкування, модель ситуативно-пізнавального спілкування, модель позаситуативно-особистісного спілкування*. Дітям пропонувались для виконання різноманітні завдання (7 серій, усього біля 40 завдань), спрямовані на з'ясування особливостей їх соціальних уявлень, пов'язаних зі сферою спілкування, на виявлення оволодіння ними засобами спілкування тощо.

При доборі експериментальних завдань та визначенні змісту інших складових констатувального експерименту (спостережень, анкетування батьків та вихователів, розробки „Карти спостережень”) ми використовували адаптовані методики та матеріали А.М. Богущ, Н.В. Гавриш, М.І.Лісіної, О.А.Стребелєвої, М.К. Шеремет.

Результати констатувального експерименту було статистично оброблено з метою виявлення значимості різниць у виконанні завдань нормально розвиненими та розумово відсталими дітьми.

На основі зазначених критеріїв та показників аналізу результатів виконання досліджуваними дітьми всіх завдань можна умовно розподілити їх на 4 групи, кожна з яких володіє різними рівнями уявлень.

У *першу групу* (достатній рівень) увійшли діти, у яких виявлено узагальнений рівень уявлень про значимі для них соціальні явища (13%). Ці діти змогли самостійно відповісти на питання експериментатора. У них виявились сформованими взаємовідносини у грі, наявне чітке орієнтування на навчально-шкільну діяльність.

До *другої групи* увійшли діти, які не змогли самостійно відповісти на всі запитання експериментатора (37%). Для виявлення наявних уявлень діти потребували допомоги педагога. Ця допомога полягала в додаткових, уточнюючих питаннях, запропонованому наочному матеріалі (сюжетні картинки, атрибути). З допомогою експериментатора досліджувані діти змогли правильно відповісти на поставлені запитання. У них сформовані взаємовідносини у грі, але орієнтування до навчання нестійке. Рівень уявлень про значимі соціальні явища цієї групи дітей ми визначили як „середній”.

У *третьою групу* увійшли досліджувані, які самостійно не змогли користуватися допомогою експериментатора (32%). Їх відповіді були або частковими, або фрагментарними. У досліджуваних дітей даної групи не сформовані взаємовідносини у грі, немає спрямованості до навчання, немає

чіткої установки на дорослого. Цей рівень уявлень дітей ми умовно назвали „низьким”.

До четвертої групи („дуже низький рівень”) увійшли досліджувані, які не змогли самостійно виконати запропоновані завдання (18%). Допомогу експериментатора вони використати не змогли, тобто ні уточнюючі питання, ні наочний матеріал не активізували їхні відповіді. За нашими даними, уявлення цієї групи досліджуваних щодо соціальних явищ, пов'язаних зі сферою спілкування, не знайшли місце навіть у зоні найближчого розвитку. У них не сформовані взаємовідносини у грі, немає спрямованості до навчання, немає чіткої установки на дорослого. Їх поведінка підкорена ситуації.

Порівняльний аналіз даних у вивченні спілкування нормально розвинених старших за віком дошкільників та їх розумово відсталих однолітків забезпечує можливість визначення зони найближчого розвитку останніх.

Вивчення зони актуального розвитку дітей кожної із зазначених груп дозволило нам визначити загальні й специфічні риси їхнього психічного розвитку.

Ми керувались положенням, що лише співставлення відомостей, отриманих всіма накресленими у роботі шляхами, дозволяє встановлювати спеціальні здібності та інтереси дитини, характерні особливості її поведінки; визначати її суспільну спрямованість й активність, основні риси характеру, стосунки з оточуючими та ін.

Передумовами комунікативного розвитку є становлення самосвідомості, потреби у спілкуванні, нових його видів, зокрема позаситуативно-особистісних (М.І. Лісіна, А.Г. Рузьська, Е.О. Смірнова), удосконалення пізнавальних процесів, соціальної перцепції як значущої складової соціальних здібностей. У дошкільні роки відбуваються суттєві зміни в емоційній сфері: розвиваються соціальні емоції та почуття, з'являється емоційне захоплення (О.В. Запорожець, Я.З. Неверович) і пов'язана з ним діяльність емоційної уяви.

На основі аналізу досліджень загальної дошкільної педагогіки (Т.А. Пироженко, М.П. Аралова та ін.) нами було виділено основні критерії сформованості комунікативно-мовленнєвих здібностей розумово відсталих дітей: стійкість сформованості мотивів спілкування з дорослими та однолітками; ініціативність спілкування; самостійність; активність взаємодії з оточуючими людьми; розуміння змісту бесіди; емоційно-оцінювальне ставлення; мовленнєві вміння (побудова мовленнєвих висловлювань у діалозі та монолозі, їх відповідність партнерському оточенню).

Вивчення здібностей розумово відсталих дітей ми розглядаємо не як самоціль, а як засіб підвищення ефективності педагогічного процесу. Одержані відомості оцінювались з позиції впливу на дитину дій педагога.

Результати проведеного діагностичного обстеження за результатами анкетування батьків та вихователів досліджуваних груп дітей свідчать, що у переважній більшості розумово відсталих дітей надто високий рівень конфліктності, вони часто сваряться з несуттєвих причин, ображаються на слова однолітків. До причин сварок батьки відносять небажання ділитися

іграшками, невміння розподіляти ролі під час гри, егоїзм, відсутність або недостатність досвіду реальних стосунків з однолітками поза втручання дорослих.

Проведене анкетування вихователів виявило їх інтерес до проблеми взаємин дітей (як нормально розвинених, так і розумово відсталих).

На думку педагогів, дітям, які відвідували спеціальні дитячі садки для розумово відсталих, важко встановлювати взаємини з незнайомими однолітками. Ці діти спілкуються переважно з дорослими, і то в разі потреби, намагаються уникнути контакту, скоротити його. Вони охоче беруть участь в іграх, які запропонував педагог, але самостійно організувати гру та запросити до неї однолітків вони не готові.

У констатувальному дослідженні ми виявили провідні форми спілкування нормальних та розумово відсталих дітей (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Провідна форма спілкування у досліджуваних дітей (у %)

Категорія дітей	Форми спілкування		
	Ситуативно-ділова	Позаситуативно-пізнавальна	Позаситуативно-особистісна
Розумово відсталі	84	16	–
Нормально розвинені	18	54	28

Наведені дані свідчать, що у розумово відсталих старших дошкільників переважає найелементарніша – ситуативно-ділова форма спілкування: на відміну від нормально розвинених однолітків вони практично не підіймаються до найвищої форми – позаситуативно-особистісної.

Отримані дані дозволяють нам визначити спрямованість корекційного навчання з метою формування комунікативної діяльності старших за віком дошкільників, сприяють створенню умов для становлення комунікативної готовності дітей до шкільного навчання.

У третьому розділі „Експериментальна методика формування комунікативної готовності розумово відсталих дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі” висвітлені зміст та методики корекційно-розвивального виховання розумово відсталих дітей старшого дошкільного віку з метою формування у них комунікативної готовності до школи.

При визначенні відповідної системи роботи ми виходили з того, що особистісно орієнтоване виховання має бути спрямованим на формування діяльності, розвиток пізнавальних, емоційно-вольових психічних процесів та особистості дитини в цілому, організованим на основі єдності всіх компонентів освітньо-виховного процесу, зокрема сімейного виховання та врахування інтересів дитини. Використовувалися сучасні ідеї щодо створення у освітньому процесі емоційно збагачених технологій, „педагогічно мудрих” виховних

ситуації (І.Д. Бех) при їх адаптації до особливостей та потенцій розвитку розумово відсталих старших дошкільників.

Особистісно-орієнтований підхід створює оптимальні умови для вирішення таких задач виховання: забезпечення фізіологічного та психологічного комфорту дитині, раннє виявлення порушень у розвитку дитини з метою корекції відхилень від вікової норми, формування правильних взаємовідносин дітей з дорослими та однолітками.

Виходячи з аналізу відповідної науково-методичної літератури, а також результатів констатувального експерименту, ми визначили основні напрямки роботи з формування комунікативної компетентності розумово відсталих дітей, що спиралися на їх можливості у розвитку:

- 1) здатності пізнавати себе;
- 2) вмінні турбуватися про себе;
- 3) можливостей орієнтуватися в навколишньому світі та адекватно сприймати його;
- 4) вмінні орієнтуватися у соціальних відносинах та включатися в них;
- 5) концентрації уваги та реагування на звернення оточуючих;
- 6) сприйманні мовлення;
- 7) вмінні наслідування;
- 8) вмінні дотримуватися черги у розмові;
- 9) навичок використовувати правила спілкування у повсякденному житті.

У формуальному етапі дослідження брало участь 50 розумово відсталих дітей, поділених на дві групи по 25 осіб – експериментальну та контрольну.

У експериментальній групі проводились спроектовані нами фронтальні, групові та індивідуальні заняття різного змісту. У корекційних цілях використовували повсякденні ситуації спілкування дітей з дорослим та одним з одним (самостійні ігри, прогулянки, різні режимні моменти). Дорослий вчив дітей співробітництву, узгодженню своїх дій із діями інших, привертая їхню увагу до явищ фізичного та соціального світу, вчив дивуватися, оцінювати вчишки оточуючих тощо.

Критеріями оцінки сформованості ставлення потреби в спілкуванні ми визначали:

- увагу до партнера;
- емоційне ставлення до його впливів;
- намагання продемонструвати себе;
- чутливість до дій партнера.

Основними мотивами спілкування, які діагностувалися і формувалися, були:

- потреба в інформаційних враженнях (пізнавальний мотив);
- потреба в активній діяльності (діловий мотив);
- потреба у визнанні та підтримці (особистісний мотив).

Емоційна забарвленість кожної ситуації спілкування та її вербалізоване позначення були невід'ємною умовою в досягненні розвивального ефекту створеної навчальної ситуації.

Емоційна сфера дітей старшого дошкільного віку характеризується імпульсивністю поведінки (скхильністю діяти за першим спонуканням, під дією зовнішніх обставин чи емоцій). Емоції переважають над усіма сторонами психічного життя; вони швидко виникають і яскраво проявляються. Безпосередність дітей, зовнішні виразні рухи (міміка, поза, жести), мовленнєва інтонація дають можливість учителеві швидко виявляти характер емоцій учнів та відповідно реагувати на них.

Взаємозв'язок емоційного та раціонального своєрідно проявляється у дітей з розумовою відсталістю, що потребує особливої уваги у корекційній роботі, спрямованій на виховання адекватності емоційних проявів, їх елементарної саморегуляції (Г.М. Дульнєв, Н.Г. Морозова, І.В. Дмитрієва, Л.В.Коломіцева, Д.І. Шульженко та ін.).

У системному підході до вирішення завдань нашого дослідження реалізується ставлення до дитини як до індивідуума, який розвивається цілісно, має суб'єктивно виражену спрямованість і форми зовнішнього та внутрішнього реагування на зміни соціального середовища.

Стимулювання комунікативної активності дітей забезпечувалось зацікавленням та заохочуванням їх майже у всіх створених життєвих ситуаціях, адекватних віковому та індивідуальному дитячому сприйняттю, розумінню, прийняттю.

Експериментальне корекційне навчання здійснювалося нами в процесі апробації програми „Корекційно-розвивальне навчання та виховання дітей дошкільного віку з порушеннями інтелекту (розумово відсталіх дітей)“.

Уперше запропонований у роботі з розумово відсталими дошкільниками розділ „Соціальний розвиток“, у якому нами зроблені переважні акценти на формуванні у дітей комунікативної компетентності. Особливу увагу у формувальному експерименті ми звертали на активацію і підтримку в розумово відсталіх дошкільників потреби спілкування з дорослими і дітьми на заняттях, у розвагах та інших ситуаціях комунікації. У дисертації описаний конкретний зміст і технології експериментальної роботи, зокрема наведені прийоми формування і корекції визначених у якості цільових орієнтирів комунікативних вмінь, засоби моніторингу динаміки їх сформованості, внесення на цій основі коректив у індивідуальні програми освітньо-виховної роботи. Розроблені та використані у дослідженні схеми спостережень за дітьми в процесі реалізації експериментальної програми, „Картки розвитку“ (фізичного, мовленнєво-комунікативного, соціально-ігрового, особистісного, поведінкового), схема формування у дошкільників „комунікативного полігону“ тощо.

Спеціальна увага приділялася формуванню у дітей здатності адекватно переживати і проявляти різні настрої та реагувати на них як важливого атрибуту комунікативної діяльності.

Після закінчення формувального експерименту були проведені контрольні „зрізи” на з’ясування у дітей рівнів сформованості різних компонентів комунікативної діяльності (уявлень про соціальні явища, пов’язані зі сферою спілкування, умінь використовувати мовні та немовні засоби комунікації, вживати формули мовленнєвого етикету, ініціативності спілкування тощо). На підставі узагальнення результатів виконання дітьми експериментальної та контрольної груп низки спеціально розроблених діагностичних завдань та використання коефіцієнту сформованості комунікативної компетентності дитини, обчислюваного за формулою $K_k = \frac{\sum O}{N}$,

(за В.Н. Урбахом), де, k_k – коефіцієнт комунікативної компетенції, $\sum$ – знак суми (у цьому разі сума оцінок дитини за виконання завдань комунікативної компетенції), O – оцінка виконання кожного завдання проби, N – максимальна сума балів за виконання серії завдань, порівнювалися досягнуті результати дітей обох груп. За кількісними і якісними показниками наведених у дисертації різноманітних контрольних зрізів можна судити про ефективність експериментальної роботи.

Так, зокрема, серед 25 дітей експериментальної групи за показником коефіцієнту сформованості комунікативної компетентності був виявлений достатній рівень у 8, а середній у 17 дітей. У контрольній групі з 25 дітей лише 4 досягли середнього рівня, а 21 залишилися на низькому.

Відзначимо, що одне з найважливіших досягнень проведеного формувального експерименту – виникнення у багатьох розумово відсталих дітей, охоплених запропонованою нами корекційно-розвивальною роботою, бажання вступати у мовленнєві та особистісні контакти, обмінюватися враженнями, домовлятися про зміст майбутньої спільної діяльності.

ВИСНОВКИ

Узагальнені результати дослідження дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Цілісний аналіз теоретичних і практичних матеріалів досліджень вітчизняних і зарубіжних учених підтвердив актуальність вивчення зазначеної проблеми з науковим обґрунтуванням змісту, способів та умов оптимізації процесу входження дитини в шкільне середовище. Уточнена сутність поняття „комунікативна готовність”, „комунікативна компетентність” у контексті дослідження проблеми соціально - особистісної підготовки розумово відсталих дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі.

2. У дослідженні встановлено взаємозв’язок первинного дефекту (розумової відсталості), вторинних відхилень у пізнавальні сфери і третинних емоційно-вольових порушень, які розглядалися як подальші афективні порушення, що суттєво впливають на формування характеру спілкування.

Підтверджено, що протягом дошкільного періоду у дитини не тільки інтенсивно розвиваються всі психічні функції, формуються складні види

діяльності, наприклад, гра, спілкування з дорослими та однолітками, але й закладається фундамент пізнавальних здібностей. Основним змістом комунікативного розвитку є формування співробітництва дитини з дорослим та навчання дитини способам засвоєння та присвоєння суспільного досвіду.

Період шкільної адаптації розглядається як період, що супроводжується зміною провідної діяльності та соціального оточення.

Комунікативний розвиток передбачає прогнозування міжособистісних стосунків у набутих дітьми навичках спілкування (вербальних та невербальних), психологічного мікроклімату у групі, необхідних для реалізації майбутнього нового соціального статусу учня в новому соціальному середовищі (у школі). Особистісна готовність до шкільного навчання включає формування у дитини нової соціальної позиції – статусу учня, який має права і обов'язки, а також передбачає певний рівень розвитку емоційно-вольової сфери дитини.

Соціально-психологічна готовність до шкільного навчання включає формування у дітей якостей, завдяки яким вони могли б спілкуватись з іншими дітьми, вчителями.

3. Уперше в порівняльному плані за розробленою нами комплексною діагностичною методикою отриманий великий масив фактичних даних про особливості розвитку сфери спілкування дітей старшого дошкільного віку, виявлені й описані особливості становлення сфери спілкування в дітей з легкою розумовою відсталістю. Інтелектуальні можливості цих дітей ускладнюють усвідомлення власних дій, знижують мовленнєву активність та адекватність, що й визначає багато в чому низькі показники їхньої сфери спілкування з дорослим.

Так, за даними порівняльного констатувального експерименту, на основі застосування визначених критеріїв і показників сформованості соціально-комунікативної компетентності дітей, дошкільники з нормальним інтелектом у 36% випадків досягли достатнього рівня сформованості досліджуваного психологічного новоутворення, а 64% - середнього, тоді як серед розумово відсталих дітей були констатовані такі показники: низький рівень – у 64%, дуже низький – у 36%.

Порівняльне дослідження розповсюдженості серед старших дошкільників різних форм спілкування виявило, що серед дітей з нормальним інтелектом майже у третини провідною формою є найвища – позаситуативно-особистісна (28%), у більш ніж половини (54%) – позаситуативно-пізнавальна, і лише у 18% - найелементарніша ситуативно-ділова, тоді як серед розумово відсталих дітей остання форма спілкування явно переважає (84%), і лише для 16% характерна позаситуативно-пізнавальна. Ці дані свідчать, перш за все, про серйозне недорозв'язання при розумовій відсталості мотиваційних компонентів комунікативної діяльності.

4. Дослідження на етапі формувального експерименту підтвердило обґрунтованість проєктування та ефективність застосування нашої корекційно-розвивальної програми. Ми зафіксували значне просування дітей з легкими

формами розумової відсталості в напрямку досягнень у комунікативно-особистісному розвитку, що, у свою чергу, є найважливішою передумовою до більше ефективної шкільної адаптації розумово відсталої дитини. Так, у результаті упорядкованого цілеспрямованого застосування описаних у дисертації педагогічних умов формування і корекції у старших розумово відсталих дошкільників різних компонентів комунікативної діяльності (мотиваційного, гностичного, мовленнєвого, поведінкового) на основі створення емоційно насичених ситуацій активного спілкування з дорослими та однолітками були отримані показники, які засвідчили зростання у дітей експериментальної групи достатнього рівня комунікативної готовності (32%) та середнього (68%), тоді як 84% розумово відсталих дошкільників, не охоплених експериментальною роботою, залишилися на низькому рівні, і лише 16% змогли піднятися до середнього.

Отримані в корекційно-розвивальній роботі з дітьми результати дозволяють визначити перспективний напрямок у вихованні дітей з легкими формами розумової відсталості, мета якого - цілеспрямований комунікативний розвиток. Своєчасне включення дитини в систему комунікативних відносин з урахуванням її комунікативного досвіду можна розглядати як найважливішу умову оптимізації процесу входження дитини з розумовою відсталістю в шкільний колектив.

5. Упровадження результатів дослідження в практику роботи з дітьми з легкою формою розумової відсталості у рамках проведеного експерименту показало, що програми вивчення й корекції комунікативного розвитку цих дітей при достатній професійній підготовці дошкільного дефектолога можуть бути використані в педагогічній роботі з ними.

Результати формувального експерименту показали продуктивність запропонованого змісту й використаних методів, що сприяють активізації та корекції пізнавальної діяльності дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, на основі формування їх вищих психічних функцій, зокрема усвідомленої та певним чином довільної самокерованої комунікативної діяльності у єдності її раціонального та емоційно-вольового компонентів.

Проведене нами дослідження має перспективи подальшого розвитку, передбачає більш широке вивчення проблеми формування комунікативної готовності до шкільного навчання розумово відсталих дітей в умовах інтегрованого навчання та інклюзивної освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Липа В. В. Формування життєвих компетенцій як мета освіти дітей з особливими освітніми потребами / В. В. Липа // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи в спеціальній школі : наук.- метод. зб.: Вип. 8. Т.1 / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. - К., 2006. - С. 116-119.
2. Липа В. В. Підготовка до шкільного навчання в дошкільній олігофренопедагогіці. Пошуки і знахідки (спецвипуск) / В. В. Липа //

Матеріали наукової конференції СДПУ / укладач В. К. Сарієнко.- Слов'янськ, 2007. - С. 77-80.

3. Липа В. В. Мовленнєва підготовка до шкільного навчання в дошкільній олігофренопедагогіці / В. В. Липа // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету : Серія соціально-педагогічна. Випуск VII.- Кам'янець-Подільський, 2007. - С. 51-53.

4. Липа В. В. Общая и коррекционная педагогика о формировании у детей готовности к школьному обучению / В. В. Липа // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка : Педагогічні науки. - № 12 (151). – Луганськ, 2008. - С. 149-156.

5. Липа В. В. Особенности речевой деятельности умственно отсталых первоклассников / В. В. Липа // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка : Педагогічні науки. - № 22 (161). – Луганськ, 2008. - С. 130-136.

6. Липа В. В. Практическое руководство формированием навыков коммуникативной деятельности дошкольников с нарушением интеллекта / В. В. Липа // Состояние здоровья : медицинские и психоло-педагогические аспекты / Материалы 1 Международной научно-практической интернет-конференции. В 2 ч. – Чита : ЧитГУ, 2009. - Ч. 2 – С. 55-58.

7. Липа В. В. Комуникативна готовність розумово відсталих дітей до навчання у школі / В. В. Липа // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Вип. XII. Серія : соціально-педагогічна. - Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – С. 219-221.

8. Липа В. В. Теоретичні підходи до формування соціальної поведінки дитини-дошкільника / В. В. Липа // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка : Педагогічні науки. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції „Психолого-педагогічний супровід соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в сучасних умовах розвитку суспільства” – Луганськ, 2010. – № 10 (197). – С. 100-105.

АНОТАЦІЇ

Липа В.В. „Формування комуникативної готовності розумово відсталих дітей до навчання у школі” – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. - Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2010.

Робота присвячена актуальній проблемі формування комуникативного розвитку дітей старшого дошкільного віку в дитячих закладах у процесі їх підготовки до переходу в школу.

Особлива увага приділяється пошуку засобів адаптивної поведінки у взаємовідносинах, стосунках з дорослими та однолітками.

Визначені рівні сформованості комунікативної готовності у дітей досліджуваної категорії, що дало можливість з'ясувати ефективні напрямки корекційно-педагогічної роботи.

Отримані дані дають підставу для розробки напрямків подальших досліджень, методик комунікативного розвитку дітей різних вікових та нозологічних категорій.

Ключові слова: комунікативна готовність, спілкування, розумово відсталі діти, старший дошкільний вік.

Липа В.В. „Формирование коммуникативной готовности умственно отсталых детей к обучению в школе” – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 - коррекционная педагогика. - Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. - Киев, 2010.

Работа посвящена актуальной проблеме формирования коммуникативного развития умственно отсталых детей старшего дошкольного возраста в специальных детских учреждениях в процессе их подготовки к переходу в школу.

Особое внимание отводится поиску средств адаптивного поведения во взаимоотношениях, отношениях со взрослыми и ровесниками.

В исследовании установлена взаимосвязь первичного дефекта (умственной отсталости), вторичных отклонений в познавательной сфере и третичных эмоционально-волевых нарушений, рассматриваемые как последующие аффективные нарушения, которые существенно влияют на формирование характера общения.

Выявлены уровни сформированности коммуникативной готовности у детей исследуемой категории, давшие возможность определить эффективные направления коррекционно-педагогической работы, направленной на формирование и коррекцию у старших умственно отсталых дошкольников различных компонентов коммуникативной деятельности (мотивационного, гностического, речевого, поведенческого) на основе создания эмоционально насыщенных ситуаций активного общения со взрослыми и ровесниками.

Исследованием подтверждено, что на протяжении дошкольного периода у ребёнка не только интенсивно развиваются все психические функции, формируются сложные виды деятельности, но и закладывается фундамент познавательных способностей. Основным содержанием коммуникативного развития есть формирование сотрудничества ребёнка со взрослым и обучение ребёнка способам усвоения общественного опыта.

В работе представлена разработанная комплексная диагностическая методика, благодаря которой получен огромный массив фактических данных об особенностях развития сферы общения детей старшего дошкольного возраста, выявлены и описаны особенности становления сферы общения детей с легкой умственной отсталостью. Интеллектуальные возможности этих детей усложняют осознание собственных действий, снижают речевую активность и

адекватность, что и определяет низкие показатели их сферы общения со взрослыми.

В исследовании впервые предложено ввести в работу с умственно отсталыми детьми в специализированных дошкольных учреждениях новый раздел „Социальное развитие“, в котором расставляются акценты на формировании у детей коммуникативной компетенции.

Полученные результаты дают основания для разработки направлений дальнейших исследований, методик коммуникативного развития детей разных возрастных и нозологических категорий.

Ключевые слова: коммуникативная готовность, общение, умственно отсталые дети, старший дошкольный возраст.

Lipa V.V. „The Formation of the communicative readiness of mentally retarded children to training at school” - the Manuscript.

The dissertation is for obtain a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences on speciality 13.00.03 - correctional pedagogic. - Dragomanov National Pedagogical University.– Kiev, 2010.

The Work is devoted to the actual problem of the formation of communicative development of children of the senior preschool age in children's establishments during their preparation for transfer to school.

The special attention is paid to the search of means of adaptive behaviour in mutual relations, attitudes between them and adults and coevals.

The mentioned levels of the forming of communicative readiness of children of the researched category gave the possibility to define the effective directions of correctional and pedagogical work.

The received data are enable for the development of directions of the further researches, techniques of communicative development of children of different age and nozological categories.

Key words: communicative readiness, communication, retarded children, junior pre-school children.

Підписано до друку 24.11.2010 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 268.

Підприємець Маторін Б.І.

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
